

UOT821.512.161

**HÜSEYİN NİHAL ATsizİN “BOZQURDLAR” ROMANINDA QƏDİM TÜRK LƏR
BİRİNCİ MƏQALƏ: “BOZQURDLARIN ÖLÜMÜ” ROMANI
(I BÖLÜM)**

Rəşid TƏHMƏZOĞLU (QULİYEV)*

Açar sözlər: Hüseyin Nihal Atsız, bozqurdlar, roman, tarixilik, qədim türklər

Türkiyə ədəbiyyatının aparıcı qollarından birini də roman janrı təşkil edir. Ədəbiyyatın başqa janrları kimi, bunun da öz yaranma və inkişaf tarixi vardır. Başqa xalqlarla müqayisədə Türkiyə ədəbiyyatında da romanın araya çıxmasının bir sıra tarixi səbəbləri mövcuddur.

Ədəbiyyatda epiklik roman janrına da aiddir. Başqa sözlə, bu janr epik əsərlərin çox yayılmış, mürəkkəb quruluşa malik olan şəkillərindəndir. Roman janrında qələmə alınmış əsərlərdə bir-birinə sıx bağlı hadisələr və onların axarında yaşayıb, mübarizə aparən insanların müxtəlif obrazları öz əksini tapır.

Bəzən də romanı zamanın, dövrün epopeyası adlandırırlar. Bu da o deməkdir ki, bir mövzuda janrın trilogiyalar, epopeyalar yaratmaq imkanı vardır. Yalnız burada sənətkarın istedad və bacarığı mühüm rol oynaya bilər. Romanlar öz ideya-məzmun özəlliklərinə görə bir sıra növlərə ayrılır. Bunlardan macərə, cəngavərlik, sevgi, tarixi, psixoloji, məişət və s. romanları qeyd etmək olar.

Avropa ədəbiyyatında öz inkişaf yolunu tapan roman janrı Şərq ölkələrinə də yol açmışdır. Türkiyə ədəbiyyatında bu janrın araya gəlməsi və geniş yayılması Avropa təsirinin nəticəsidir. Bu isə Avropa ədəbiyyatından yeni çevirmələrlə başlamışdır. Göstərmək lazımdır ki, həmin çevirmələr XIX yüzilliyin ikinci yarısından sonra meydana çıxmışdır.

Roman janrının Türkiyə ədəbiyyatında ilk təşəkkül illərində onu hekayədən ayırmaq üçün “böyük hekayə” – deyər qeyd etmişlər. Lakin janr geniş inkişaf tapdıqca, daha doğrusu, ideya-məzmun baxımından təkmilləşdikcə romanları hekayələrdən ayırmağa başlamış, məzmun və mövzuya uyğun yeni münasibət araya gəlmişdir. Bu münasibətlər XX yüzillikdə özünü daha çox göstərmişdir. Həmin əsrdə Türkiyə bədii ədəbiyyatının zənginləşməsində roman janrının da mühüm rolu olmuşdur. Tarixi romanlar da bu zənginliyə daxildir. XX yüzillik tarixi romanlar müəllifi kimi tanınan bir sıra görkəmli yazarlar yetirmişdir. Onların hər birinin özünə xas fərdi yaradıcılıq özəllikləri olsa da, böyük bir dövrün bədii nəsrinin inkişafını tənzipləyən parlaq əsərlər müəllifi kimi böyük şöhrət qazanmışlar. Həmin roman yazarlarının heç birinin yaradıcılığını öz dövrünün bədii nəsrindən ayrı təsəvvür etmək məqsədəuyğun sayılmazdı...

Türkiyə ədəbiyyatında tarixi romanları ilə məşhurlaşan yazarlardan biri də Hüseyin Nihal Atsızdır (1905-1975). O, yaradıcılıq aləminə bir jurnalist, şair və ədəbiyyat tarixçisi kimi qədəm bassada, “Dalkavuklar gecəsi” (1941), “Z” vitamini” (1959), “Bozqurdlar”, [“Bozqurdların ölümü” (1946), “Bozqurdlar dirilir” (1949)], “Dəli qurd” (1958) və “Ruh adam” (1972) əsərləri ilə tanınmışdır.

Onun bu romanları təsadüfi meydana çıxmamışdır. Yazıçı ilk epik əsəri olan “Dalkavuklar gecəsi” romanını qələmə almamışdan öncə, bir neçə tədqiqat əsəri yazmışdır ki, bunlarda da türkçü-

*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA akad.Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu

lük və türk tarixi elmi şəkildə şərh olunmuşdur. Həmin əsərlərdən “Türk tarixi üzərində toplanmalar” (1935) və “Dokuzboy türklər və Osmanlı türkləri tarixi” (1931) tədqiqatlarını qeyd etmək yerinə düşər. Tarixə obyektiv yanaşmanın nəticəsi idi ki, ilk romanda qoyulub bədii şəkildə həll olunan tarixi dövrlərin satirik təsviri çox təsirli alınmışdır. Yazıçı öz əsərlərində daha artıq türklərin tarixini əks etdirməyə səy göstərirdi. Sonradan qələmə aldığı romanlar da bunu sübut etməkdədir. Bu baxımdan, onun ikihissəli tarixi romanı olan “Bozqurdlar” daha səciyyəvidir. Birinci hissə “Bozqurdların ölümü”, ikinci hissə “Bozqurdlar dirilir” adlanır. Adlarından görüldüyü kimi, bu romanlarda müəllifin məqsədi minillik şan-şöhrət tarixinə malik olan qədim türklərin yaşayışını və mübarizəsini bədii nəsrə canlandırmaq olmuşdur.

Göstərmək gərəkdir ki, Hüseyin Nihal Atsızın bu romanı 1993-cü ildə “Bozqurdlar” adı ilə Azərbaycan dilində buraxılmışdır. “Yazıçı” nəşriyyatında kütləvi tirajla çap olunan bu əsəri şair Məmməd İsmayıl çevirmişdir. Tərcüməçi kitaba “Türk oğlu – at belində” adlı ön söz yazmışdır. Burada oxuyuruq: “Adsızın – (Atsızın – R.Q.) “Bozqurdlar” romanını oxuyan hər kəs türkün taleh karvanının hardan gəlib, hara getməsi haqda çox geniş tarixi bilgiyə yiyələnir. Bəs Türkiyənin bu məşhur şairini birdən-birə belə bir tarixi qəhrəmanlıq romanını yazmağa vadar edən hansı qüvvə idi? Nə idi şairi nasirə çevirən? Romanı oxuduqca insandakı “qan yaddaşı”nın qüdrətinə heyran qalırsan!..” (Adsız, 1993, 3-4).

Lakin bu fikirlə razılaşmaq olmaz ki, Hüseyin Nihal Atsız “birdən-birə roman yazmağa” başlamışdır. Tədqiqat göstərir ki, müəllif öz əsərini yazmamışdan öncə, tarixin dərin qatlarına baş vurmuş, qədim türklərin savaqlarla dolu yaşam yolunu, sabaha apararı işıqlı düşüncələrinin cazibəsinə düşmüşdür. Sözsüz ki, bu yolda uzun illərin axtarıqları, özünün tarixi əsərləri və publisistik yazılarında qoyulub, elmi nəticələr çıxardığı məqsədyönlü mülahizələri onun köməyinə gəlmişdir. Daha dəqiq desək, yazarın “türkçülük ideali” canlı şəkildə tarixi romanlarında real əksini tapmışdır. Onun ayrı-ayrı jurnallarda dərc olunan silsilə məqalələri və məqalə topluları da bunu əyani göstərməkdədir. Yazarın öz romanına “Bozqurdlar” adı verməsi elə-belə “göydəndüşmə” deyil. Məlumdur ki “qurd” toteminin qədim türk mifologiyasında önəmli yeri vardır. Fəlsəfə üzrə elmlər doktoru Vəli Həbibəoğlu bu barədə “Qədim türklərin dünyagörüşü” monoqrafiyasında yazır: “Türk xalqlarının zoomorfik təsəvvüründə qurd totemi xüsusi yer tutur. Şərqdə qədim türklərin dünyagörüşündə qurd daha çox sitayiş olunan başlıca totem olmuşdur. Qurd ilə əlaqədar türk xalqları arasında geniş yayılmış bir çox əfsanə və rəvayətlər, inamlar bu gün də bu xalqın zoomorfik təsəvvürlərinin formalaşmasında müəyyən rol oynayır...” (Həbibəoğlu, 1996, 158).

Onu da qeyd etmək vacibdir ki, istər Türkiyə, istər Azərbaycan, istərsə də dünyanın başqa ölkələrinin alimlərinin tədqiqatlarında “qurd” totemi barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bu sözün Türk dilində olduğu kimi, “kurt”, yaxud “qurt” formasında yazılışı daha doğrudur. Çünki bu formada “qoruyan”, “qorucu” mənalarını ifadə edir. “Qurd” şəkli başqa anlamda işlənir. “Bozqurt” – çöl qorucusu deməkdir.

Deməli, Hüseyin Nihal Atsız öz romanının adını təsadüfi seçməmişdir. Əsərin birinci bölümü bir “Romanın hekayəsi” adlı proloqla açılır. Tələbə pansionatında bir qrup gəncin söhbətindən ibarət olan bu proloqda Tanyukuk yazacağı roman barədə bilgi verir və əsərin ideya-məzmununu açıqlayır. Bu isə bədii nəsr yaradıcılığında üslubi yenilik kimi qəbul oluna bilər.

Göründüyü kimi, yazıçı üslubi bir yol seçərək öz romanının ideya-məzmun özəlliklərini elə proloqdaca oxuculara çatdırır. Bununla da, əsər oxunduqca müəllifin “türkçülük ideali”na necə sadıq qaldığı açıq-aşkar ortaya çıxır.

Romanın birinci hissəsi də elə tarixlə başlayır: bu da Ötügen türklərinin Çinə hücumuna hazırlıq dövrünə təsadüf edir. Ona görə də, birinci bölümün ilk fəslə “621-ci ilin bir yay gecəsi” adlanır.

Qədim türklərin tarixinin tanınmış araşdırıcısı Lev Qumilyovun “Qədim türklər” əsərində bu tarix belə şərh olunur: “630-cu ildən 679-cu ilə qədər davam edən 50 il ərzində Ordosda məskunlaşan türkyutlar o qədər dəyişdilər ki, artıq türkyutlardan göy türklərə çevrildilər. Göy türklər isə həm özlərinin şimaldakı tayfa qardaşlarına – teleslərə, həm də əcdadlarına – türkyutlara çox az bənzəyirdilər... (Qumilyov, 1993, 248)

Bu tarix, təxmini götürülsə, “Bozqurdlar” romanındakı təsvirlə uyğun gəlir. Deməli, hər iki müəllif tarixiliyi gözləməyə səy etmişdir. Hüseyin Nihal Atsız ilk fəsillərdən Ötügen türklərinin Çinə qarşı savaşa necə hazırlaşdıqlarını belə təsvirə başlayır: “İşbara Alp qarşı yatan kara dağlara baxarkən yazın o dağın ardında toplanıb Çinə akın edəcək orduya düşünüyor, akın olduğu halde neden içinin sıkıldığını anlayamıyordu...” (Atsız, 1992, 16) (“İşbara Alp qarşı yatan uca dağlara baxarkən sabah toplanıb o dağın ardından Çinə yürüş edəcək ordunu düşünür, yürüş olduğu halda, nədən içinin göynədiyini anlaya bilmirdi...”)

Doğrudan da, sonrakı hadisələr göstərir ki, yüzbaşı boş yerdən nigarançılıq keçirmirmiş... Müəllif bu hadisəni tarixi faktlarla əsaslandırmağa çalışır.

Ötügen türklərinin kağanı Çuluq Kağan idi. Onun xanımı İçinq Katun Çinə yürüş ərafəsində böyük bir günah işlədir; o öz ərinə zəhərləyib öldürür. Bununla da yürüş müəyyən müddətə təxirə salınmalı olur. Türklərin yığıncağı (məclisi) Çuluq Kağanın qardaşı Bağatur Şadı yeni başçı seçir, o isə qardaşı arvadı İçinq Katunla evlənir. Bununla kifayətlənməyib, özünü Qara Kağan (Ulu Kağan) adlandırır. Yürüşə hazırlıq işlərini də davam etdirir. Bu hazırlıq işlərinə oyunlar, güləşlər və yarışlar daxildir. Ən maraqlı yarışlardan biri igid kimi ad-san çıxarmış İşbara Alp və Tunqa Teqinin qılınc vuruşudur. Qara Kağan Bağatur Şadın izlədiyi bu yarış müəllif yaddaqalan epizodlarla təsvir etməyə nail olmuşdur. Həm də bu epizodlar tarixilik baxımından çox inandırıcı verilmişdir. Lakin əsas obrazlardan olan Kür Şadın ağıllı məsləhəti ilə bu yarış dayandırılır...

Əsərdə güləş səhnələri də məharətlə qələmə alınmışdır. Nihal Atsız burada türk xalqları dastanlarından, xüsusən “Kitabi-Dədəm Qorqut”dan irəli gələn “igidin özünü təqdim etmə” formasını seçməli olmuşdur.. Bunlar İnal Tarkan, Tinesioğlu, Karluq Aydoğmuş, Alp Bamsı, Bilge Tudun, Salçı bay, Yamtar, Gümüşoğlu Çalığdır (Atsız, 1992, 46-47).

Romanın çox maraqlı quruluşu vardır; belə ki, üç bölüme ayrılmış əsərin ayrı-ayrı fəsillərinin çoxu da ad-san sahibi igidlərin adını daşıyır. Yazıçı bu üslub özəlliyi ilə qədim türklərin tarixini bədii surətdə canlandırmağa səy göstərmişdir.

Çinə yürüş etməyin də əsas səbəblərindən biri və başlıcası var-yoxdan çıxmış adamların öz-gə xalqın torpaqları hesabına varlanmaq ehtirasıdır. Ona görə də, onbaşı Yamtar açıqca deyir: “ – Yakında akın olmazsa işimiz bitikdir...” (Atsız, 1992, 48). (Bu yaxınlarda yürüş etməsək, işimiz çıxılmazdı).

Tarixiliyin qabarıq verilməsi üçün güləş, oxatma və b. yarışların keçirilməsinin təsvirləri də müəllif tərəfindən düzgün düşünülmüşdür.

Yarışlardan sonra ozanların qarşılaşmasını qədim dövrün dastan dilinə uyğun şeirlə canlandırılması isə tarixiliyin özəlliklərindən sayıla bilər. Qara Ozanla Çuçunun deyişməsi buna canlı misaldır. Göstərmək lazımdır ki, ozanların deyişmələri nə qədər tarixi kəlmələrlə yüklənsə də, müasir səslənir. Çünki qədim türklərdə ozan deyişmələri yox idi. Müəllif bu prosesin təsvirini verməklə tarixiliyi daha da müasirləşdirmişdir. Ancaq türklərin dastançılıq tarixində bu ənənə mövcuddur. Ya-

zıçı bu ənənədən bəhrələnmişdir. Bunu, yalnız tarixiliklə müasirliyin vəhdəti kimi qəbul etmək mümkündür...

Yürüş ərəfəsində çinli Şen-kinglə türk qoşununun tanınmış başçılarından olan Kür Şad ozan deyişmələrində qarşılaşdırılır. Bu da hadisələrin gələcək inkişafına oxucuda dərin maraq oyadır, əsərin süjet xəttini isə gərginləşdirir.

Əslində, Kür Şad zəhərlənən Çuluk Kağanın kiçik oğludur. Kağanlıq ya ona, ya da qardaşı Tulu xana verilməlidir. Ötükənlilər Çuluk Kağanın qardaşı Bahatur Şadın kağan seçilməsindən narazıdırlar.

Müəllif çinli qonaq – Şen-kingi oxucunun gözündən salmaq üçün onu baygın halında türk qızları ilə qarşılaşdırır. Bu məqsədlə o, igid türk qızının portret gizgilərini canlandırma bilmişdir: “Kız başını kaldırıb Şen-kingin yüzünə baxtı. Çin beği az qalsın atından düşüçükti. Bütün dirliğince böylə gəzəl bir qız görməmişti. Çekik yeşil gözleri işıq gibi parlıyor, yüzünden esenlik ve kan fişkırıyordu. Boylu baslu kızdı. Uzun kumral saçları iki özgü halinde borkünün altından belinə doğru uzanıyordu. Ayaklarında çizmeler vardı. Kemerinde uzun bir bıçak sallanıyor, kızıl elbisesi ona korxunc bir güzellik veriyordu... (Atsız, 1992, 64) (“Qız başını qaldırıb, Şen-kingin üzünə baxdı. Şinli bəy, az qaldı, atından yıxılsın. O bütün yaşamı boyu belə gözəl qız görməmişdi. Qıyıq göy gözleri işıq kimi parlayır, gümrahlığı üzündən aydın sezilirdi. Boylu-buxunlu qız idi. Uzun və qumral saçlarının iki hörüyü papağının altından belinə doğru uzanırdı. Ayaqlarında çəkmələr vardı. Kəmərinə uzun bir bıçaq sallanır, qızılı geyimi ona qorxunc bir gözəllik verirdi...”)

Türk qızlarının at minmək məharətinə də Şen-king heyrət edir. Onun sualına yançısı Van-zin-şanın cavabı türklər, türk qızları barədə anlayışını daha da artırır:

“ – Van-zin-şan! Bu qız kırk yıllık binici gibi ata biniyor, dedi.

– Evet beğimiz. Türkler at üzerinde doğup, at üzerinde ölüyorlar. Onun için ata binmek” onlara yürümekten kolay geliyor...” (Atsız, 1992, 67)

(- Van-zin-şan! Bu qız qırkıllık minici kimi at üstə qalxır? – dedi.

– Bəli, bəyimiz! Türklər at üstündə doğulub, at üstündə ölürlər. Ata minmək onlara yeriməkdən asan gəlir...).

Hüseyn Nihal Atsız bu əsərində tarixi bir reallığı da ustalıqla ortaya qoyur və qədim türk dastanlarının üslubu ilə bu məsələni qabartmağa çalışır. Bu da türk soyköklərinin bozqurd ailələrinin birliyi ideyasıdır. Birlik ideyasının təsviri çinlilərin türk soyköklərini parçalamaq niyyətlərinə qarşı qoyulmuşdur. Qara Kağanın türk soyköklü on ox kağanın elçilərini soyuq qarşılamağı buna canlı misaldır. Burada çinli İçinq Katunun da təsiri böyükdür.

Yazıçı türklərin Çinə basqını ərəfəsində kağanlıq daxilində gedən hakimiyyət uğrunda münaqişələrə də romanda geniş yer vermişdir. Tulu xan və Kür Şad qardaşlarının əmiləri Qara Kağana qarşı çıxmaları bu münaqişənin əsasını təşkil edir. Bu da, sözsüz ki, çinlilərə qarşı savaşın xeyli zəifləməsinə öz təsirini göstərir.

Hüseyn Nihal Atsız əsərdə tarixilik yönümünü gözləyərək 622-ci ildə türklərin Çinə yürüşü ilə bütün baş verən hadisələri bağlamağa çalışır. Bu məqsədlə birinci hissənin sonunda türklərin bu yürüşünün bədii əksini vermişdir. Onların böyük itkilər hesabına keçilməz, Çin səddini keçmələrinin təsviri əsərin ən maraqlı bölmələrindəndir. Müəllif bu tarixi hadisəni bacarıqla qələmə almışdır.

Romanın birinci bölümü maraqlı sonluqla yekunlaşdırılır:

“... Ertəsi günü bütün Gök Türk ordusu Çindən aldıkları bol doyumluk ilə karınları tok ve keyifleri yerinde olduğu halde Ötükene dönüyordu. Koca ordunun içinde durumundan memnun olma-

yan iki kişi vardı. Bunlardan biri Çin beği Şen-kingdi. İkincisinin kim olduğunu okuyucular ilerde öyrənəcəklərdir...” (Atsız, 1992, 179-180).

(... Ertəsi gün bütün Göy Türk ordusu Çindən əldə etdiyi bol qənimətlə gözləri tox və kefləri kök Ötükenə qayıdırdı. Böyük ordunun içində öz halından razı qalmayan iki kişi vardı; bunlardan biri Çin bəyi Şen-king idi, ikincisinin kim olduğunu oxucular irəlində öyrənəcəklər...”).

Yazıçı ikinci obrazın da adını çəkə bilərdi. O, oxucunu maraqla saxlamaq üçün üslubda yenilik yaratmışdır. Sözsüz ki, bu yenilik hadisələrin bədii təsvirində və obrazların daxili aləminin sənətkarlıqla açılmasında özünü göstərəcəkdir...

Romanın ideya-məzmun özəllikləri, tarixiliyin reallıqla təsviri, maraqlı süjet xətti və bədii obrazlar silsiləsi bunun üçün hər cür əsas verir..

ƏDƏBİYYAT

1. Atsız. “Bozkurtların ölümü”, İstanbul, yayın NU:1, 1992
2. Hüseyn Nihal Adsız. “Bozqurdlar”, B., “Yazıçı”, 1993
3. Lev Qumilyov. “Qədim türklər”, B., “Gənclik”, 1993
4. Nigar Nağıyeva. “Nihal Adsız və türk tarixi”. B., “Alyans”, 2002
5. Vəli Həbiboglu. “Qədim türklərin dünyagörüşü”, B. “Qartal”, 1996.

Резюме

Рашид Тахмазоглу (Гулиев)

Древние тюрки в романе Гусейна Нихала Атсыза "Бозкортлар"

Ключевые слова: Гусейн Нихал Атсыз, Бозкортлар, роман, история, древние тюрки

Роман ведущий жанр в турецкой литературе. Этот жанр имеет свою историю создания и развития. Его появление и распространение являются результатом влияния европейской литературы. История жанра романа была описана в литературе «Бозкортлар» как «Великая история», чтобы отделить ее от самого произведения. Но поскольку жанр романа стал развиваться, то впоследствии романы начали отделять от рассказов.

Тюркизм является одной из наиболее широко используемых тем в художественной прозе Турции. Некоторые писатели создали исторические романы на эту тему. Одним из них является Хусейн Нихаль Адсыз. Он прославился как журналист, поэт, историк литературы и создатель исторических романов.

В своих произведениях писатель старался отразить историю турок глубже, чем это делалось ранее. С этой точки зрения, его исторический роман «Бозкортлар» состоящий из двух частей наиболее специфический. Целью автора в этой работе являлось воспроизведения жизни и борьбы древних тюрков с тысячелетней историей в художественной прозе. Эта тема была выражена в романе художественными особенностями, обогащающими содержание идеи произведения. Статья посвящена интерпретации художественных противоречий в романе «Бозкортлар».

*Summary**RashidTahmazoqlu (Quliyev)**Ancient Turks in the novel “Bozkurtlar” (Gray Wolves) by Huseyin Nihal Atsız**Key words: Huseyin Nihal Atsız, Bozkurtlar, Roman, Historical, Ancient Turks*

One of the important genres of the world literature as well as that of Turkish is novel. This genre has its own creation and development history. Its appearance and dissemination are the result of the influence of European literature. The story of the novel genre was written in “Bozkurtlar” as a “Great Story” to separate it from the main work. But as the novel genre widely developed it began to separate from stories.

Turkism is one of the most widely used issues in Turkey’s artistic prose. Some writers wrote historical novels on this subject, including Hüseyin Nihal Atsız. He became famous as a journalist, poet, and literary historian and as a founder of historical novel. In his works, the writer tried to reflect the history of the Turks more than ever before. In this respect his two-part historical novel “Bozkurtlar” is more typical. In this work, the author’s purpose was to revive the survival and struggle of ancient Turks with a thousand-year history in the artistic prose. This theme has been expressed in the novel by artistic features enriching the idea content of the work. The article is devoted to the interpretation of the artistic contradictions in the novel “Bozkurtlar”.